

Міністерства освіти і науки України
Тернопільська обласна державна адміністрація
Тернопільська обласна рада
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України
Українська асоціація релігієзнавців
Тернопільсько-Зборівська Архиепархія
Української Греко-Католицької Церкви
Релігійне товариство українців католиків «Свята Софія» (США)
Центр дослідження духовної культури
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
Тернопільський обласний осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка
Тернопільське обласне об'єднання товариства «Просвіта»
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

МАТЕРІАЛИ

**Всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю**

**«УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ТА
СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ РЕАЛІЙ»**

**(до 150-ліття з дня народження
митрополита Андрея Шептицького
та 70-ліття з дня ув'язнення
патріарха Йосифа Сліпого)**

**24–25 квітня 2015 р.
м. Тернопіль**

«Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрія Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого): Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2015 р.) / За заг. ред. д. істор. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляка, д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. П. Яроцького. – Тернопіль-Київ: Вектор, 2015. – 252 с.

У збірнику опубліковано доповіді та повідомлення учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Українська Греко-Католицька Церква у контексті вітчизняної історії та сучасних суспільних реалій» (до 150-ліття з дня народження митрополита Андрія Шептицького та 70-ліття з дня ув'язнення патріарха Йосифа Сліпого), що охоплюють широке коло проблем, пов'язаних з історією становлення греко-католицизму на українських теренах, його культурно-духовних і виховних традицій, з особливостями державно-церковних, міжконфесійних і міжцерковних відносин у контексті світового християнства, викликів сучасності, суспільно-політичної і релігійної ситуації.

Низка статей присвячена діяльності видатних релігійних постатей, внесок яких у розбудову Церкви і української державності розглянуто в площині суспільно-історичного та культурно-релігійного процесів. Збірник виходить в пошану митрополита Андрія Шептицького на відзначення 150-ї річниці від дня народження та патріарха Йосифа Сліпого з нагоди 70-ліття з дня ув'язнення.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, духовних осіб.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 8 від 24 березня 2015 р.).

Рекомендовано до друку Вченою Радою Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (протокол № 7 від 7 квітня 2015 р.).

Редакційну підготовку збірника здійснили: д. істор. н. Е. Бистрицька (гол. ред.), д. істор. н. І. Зуляк, д. філос. н. А. Колодний, д. філос. н. П. Яроцький, к. істор. н. А. Кліш, У. Безпалько.

Збірник матеріалів конференції видано за сприяння та підтримки Тернопільської обласної державної адміністрації, Тернопільської обласної ради та Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Олександр Іценко (м. Рівне)

ЕКЗАРХ АЛЕКСІЙ (ГРОМАДСЬКИЙ) ТА ЕКУМЕНІЧНІ ІНІЦІАТИВИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ (ШЕПТИЦЬКОГО)

Розглянуто позицію православного екзарха Алексія (Громадського) щодо ініціативи митрополита Андрея Шептицького з питань міжконфесійного діалогу у період німецької окупації України.

Ключові слова: екзарх Алексій (Громадський), митрополит Андрей Шептицький, православ'я, Греко-Католицька Церква, екуменізм.

Дослідженням спроби екуменічного православно-католицького діалогу в період німецької окупації, ініційованою митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким займались релігієзнавці Е. Бистрицька [4], Н. Стоколос [15], А. Жуковський [10], В. Петрушко [14], Н. Діанова [8], І. Шабан [17] та інші, висвітлюючи окремі аспекти цієї проблематики. Однак, ставлення екзарха Української Православної Автономної Церкви Алексія (Громадського) до об'єднувчих ініціатив греко-католицького митрополита дослідники розглядають досить побіжно.

Слід зазначити, що доктринальна християнська концепція єдності Церкви поділялася всіма християнськими конфесіями і записана у 9-му члені «Символу віри»: «Вірую... у єдину, святу, соборну і апостольську церкву» [6, с. 83; 11, с. 204], а також у сакральних біблійних текстах (Ін. 17:1–13; Рим. 12:5; Єф. 4:4–6). Прагнення до відновлення колись втраченої (1054 р.) загальнохристиянської єдності в історії православно-католицьких відносин мали місце на регіональному (Брестська унія 1596 р.) і на вселенському рівнях (Ліонська унія – 1274 р. та Ферраро-Флорентійська унія – 1439 р.). Оскільки церква «одна» і «єдина», то, з точки зору кожної з християнських конфесій саме їхня Церква є тією «єдиною, святою, соборною і апостольською». У цій еклезіологічній максимі міститься доктринально-богословська проблема екуменічного міжхристиянського діалогу.

Ми поділяємо думку А. Жуковського, який зазначав: «Справа об'єднання православних віруючих – українців, росіян і білорусів – з Апостольською Столицею була головною спонкою навернення Романа Шептицького з римо-католицизму до Унії, він не переставав працювати для реалізації цієї цілі до кінця свого трудолюбивого життя» [10, с. 37]. Отже екуменічна діяльність митрополита Андрея була свого роду внутрішнім імперативом всього його життя. Відомо, що між двома російськими революціями митрополит А. Шептицький з метою налагодження структур Греко-Католицької Церкви, нелегально перебував на території Російської імперії, що, в подальшому, стало одним з факторів негативного ставлення до митрополита з боку російської влади. Міністр іноземних справ С. Сазонов про особливості приїзду А. Шептицького до Росії «з підробленими документами» писав, що «тільки з поваги до Папи і небажання створювати неприємний для Св. Престолу інцидент, Імператорський уряд вирішив закрити очі і дати Шептицькому можливість виїхати з Росії, не арештовуючи його» [14, с. 33].

На Львівському соборі 1940 р., під головуванням митрополита Андрея, також розглядалися екуменічні питання, один із розділів постанов носив назву «Робота над об'єднанням церков». Йшлося навіть про відмову від традиційного колись терміну щодо православних («нез'єднаних»), вказувалось, що їх «не слід називати схизматиками, бо це слово їх ображає», а також акцентувалось на тому, що потрібно «нашому народові і нез'єднаним... нагадати, що і католицька Церква себе називає православною» [13, с. 150–153]. На початку Другої світової війни митрополит А. Шептицький створив чотири

екзархати за межами своєї безпосередньої юрисдикції: Волинський, Білоруський, Російський та Східноукраїнський [4, с. 48].

Тому відомі листи митрополита Андрея 1941–1942 рр. з об'єднавчими ініціативами до православної ієрархії та інтелігенції були лише логічним продовженням його попередньої діяльності у цій міжконфесійній екуменічній царині. Принципова екуменічна концепція митрополита Андрея була незмінною – це возз'єднання православних віросповідань з Римським Престолом. А. Жуковський вважав, що форми цього возз'єднання для митрополита Андрея були речами другорядного порядку, які сприймалися лише як засоби до досягнення головної мети. Митрополит писав про «повернення в лоно церкви Христа (Католицької церкви – О. І.) мільйонів східних вірних, відлучених досі від єдності» [10, с. 42].

Православ'я в період німецької окупації України переживало кризу яка позначається богословсько-канонічним поняттям «розкол». У серпні 1941 р. переважна більшість ієрархії, очолювана архієпископом Алексієм (Громадським) на Почаївському соборі проголосили повернення Православної Церкви на українських землях до статусу автономії у складі Московського патріархату. В 1942 р. з ініціативи митрополита Діонісія (Валеденського) та діячів УНР у Варшаві була створена паралельна еклезіальна структура – «Адміністрація» Варшавської митрополії*, на чолі з «адміністратором» Полікарпом (Сікорським). Вищевказані православні конфесії перебували у стані гострого конфлікту, який підігрівався окупаційною владою, котра переслідувала мету подальшого дроблення церков [15; 18].

На цьому тлі греко-католицький митрополит писав свої листи православної ієрархії обох напрямків та інтелігенції, із закликом до «поєднання». Окремого листа він надіслав С. Скрипнику, як особливо активному громадсько-релігійному діячеві Волині [7]. З нашої точки зору, саме у цих трьох листах відображена концепція поєднання Церков митрополита Андрея.

У листі до православного єпископату А. Шептицький підкреслив спільне конфесій, що, на його думку, є базовим підґрунтям початку об'єднання. Прикметно, що це не релігійний, а національний чинник. Автор фіксує факт наявності глибоких «роздорів» в українському суспільстві, і вказує, що в них «не останнє місце займають релігійні справи». Далі А. Шептицький зазначав, що між національною і релігійною єдністю є прямий корелят, а тому саме «релігійна єдність» може слугувати тим фундаментом, «товчком», який слугуватиме «національній єдності». Проблема поділу, на його думку, закоріненав історії, а сучасний єпископат вже не хоче «піддержувати церковні роздори». Він «запрошує до церковної єдності», відзначаючи, що її базисом повинна бути добра воля ієрархії та народу. Як релігійний лідер, митрополит Андрей пропонував активізувати сакральний досвід спільної молитви кліру та народу всіх Церков. Апелюючи до євангельської чесноти жертвовності заради ближнього, митрополит закликав до взаємних компромісів: «Мусимо уступити так далеко, як нам тільки совість дозволяє». Як бачимо, лист дуже обережний, автор унікаврізких та однозначних формулювань, а в кінці чітко заявив, що цим листом просить український єпископат «висказати свою гадку в цій справі» [9, арк. 48–50]. Наприклад, лист до інтелігенції вже більш конкретніший, принаймні митрополит прямо вказує, що об'єднання церков лежить через «поєднання зі Вселенською Церквою» [10, с. 57], якою, у розумінні А. Шептицького, звичайно ж, була Римо-Католицька Церква.

Митрополит Андрей був свідомий того, що «повна злука – це справа майбутнього». На тому етапі важливим чинником він вважав зближення та взаємне пізнання двох Церков, підкреслюючи, що «поєднання із Вселенською Церквою не потребує будь-яких змін у Православній церкві...» [8]. Отож, листи А. Шептицького були закликом до активного міжхристиянського діалогу. В зазначених документах він окреслив свою позицію в цілому, та висловив сподівання на продовження екуменічних зв'язків.

Прикметно, що один з впливових православних єпископів Пантелеймон (Рудик) не вірив у щирість намірів А. Шептицького, вказуючи, що його ініціативи та методи виключно у традиціях єзуїтів і мають під собою приховані цілі [13, с. 436]. Загальне тло недовіри з боку православних ієрархів пояснює відсутність системного міжконфесійного діалогу.

Активного листування між митрополитами Алексієм та Андреєм не відбулося, проте лист останнього не залишився без відповіді. Екзарх Алексій відписав у кінці січня чи на початку лютого 1942 р. А. Громадський поставився до адресата з великою повагою і

вказував, що коли він двічі був у Львові, шукав зустрічі з митрополитом для бесіди. Екзарх Алексій не означив, якою була мотивація і мета бажаних для нього зустрічей з митрополитом. Припускаємо, що, принаймні, першого разу, «ще пресвітером», коли А. Громадський займався місіонерською роботою серед греко-католиків Галичини, цілком імовірно, що він мав бажання обговорити єкуменічні питання, зокрема, об'єднання греко-католиків та православних.

А. Громадський наголошував на своїй відкритості до діалогу, зазначаючи, що «завжди був широких і свідомих поглядів» щодо цих питань і не розумів тих, хто «допускається вузькості і сліпого преклоніння перед авторитетами» [12, с. 129]. Він вказував на аномальність розколу не лише в українському православ'ї, а й у всьому християнському світі ще з XI ст., що поділив християнську ойкумену на Схід та Захід. Екзарх Алексій демонстрував свою відкритість до міжконфесійного діалогу не лише «як громадянин», який прагне суспільного та національного порозуміння, про що писав А. Шептицький, «але і як богослов», який готовий обговорювати глибокі теологічні розбіжності між католицизмом та православ'ям. Одночасно він зазначав, що поділяє єкуменічні погляди представника релігійно-філософського ренесансу «російського філософа В. Соловйова», а особливо надію останнього на «поєднання християнських ісповідань перед кінцем світу» [12, с. 129].

Важко сказати, чи ці слова були відвертою і чесною позицією православного ієрарха, чи простим актом ввічливості. Відомо, наприклад, що митрополит Антоній (Храповицький)*, який для Алексія Громадського завжди був беззаперечним авторитетом і як богослов-інтелектуал, і як монах-подвижник [1], вважав позицію В. Соловйова «чистокровним ультрамонтанством» [3], а негативне ставлення екзарха Алексія щодо папського примату пронизують усі його праці, які торкаються цієї проблематики. Він досить негативно оцінював роль греко-католицизму на теренах Волині: «Лякаться її (унії – О. І.) нема чого, бож вона історично виявила себе на наших саме теренах, і наші ж предки показали, як з нею боротися. Ми добре знаємо історичну і сучасну унію, її ідейні підстави й переконані, що вона в сучасних умовах і обставинах не витримує зустрічі з св. Православ'ям і впаде навіть там, де поки що міцно тримається, бо й переймається вона тільки ідеалами і традиціями св. Православ'я, а на Волині навіть і зовнішнім виглядом православним» [2, с. 182]. Ці рядки були написані А. Громадським у 1935 р., проте аналіз подальших його праць не дає підстав сумніватися у кардинальній зміні поглядів ієрарха з цього питання.

Розмірковуючи про «поєднанням віровизнань поміж собою», перш за все, маючи на увазі православ'я та католицизм, він з жалем констатував великий тягар перешкод, які «криються в минулих віках», але накладають свій відбиток і на сьогодення: «Історія, політика, еґоїзм, індивідуалізм і багато всяких ізмів, від котрих стільки нещастя на землі...», – зазначав екзарх Алексій. Ієрарх погоджувався з тезою греко-католицького предстоятеля і визнавав, що століття розколу зробили свою справу та «находять собі поживу і в сучасності». Сформувались стійкі конфесійні ідентичності на глибинних рівнях релігійної свідомості, поступово закріпилися протиріччя, які вже неможливо одномоментно зняти рішеннями з'їздів чи соборів.

На прикладі дискусії зі своїм православним опонентом митрополитом-адміністратором Полікарпом (Сікорським), якого єпископ Алексій постригав у чернецтво, а тому вважав його своїм духовним сином, ієрарх показував, що одна лише проблема «липківства» може стати принциповою перешкодою для поєднання одновірних конфесій, то «що вже й говорити про об'єднання всіх Церков?». Окрім релігійних проблем, екзарх вказував на національні проблеми, які також негативно впливали на конструктивне віднайдення порозуміння, адже «так зване свідоме громадянство (націоналістично налаштована інтелігенція – О. І.) неґативно ставиться до мене за моє нібито москвофільство».

Натякаючи на католицький догмат про главенство папи в Церкві, екзарх пригадав свою розмову з Константинопольським патріархом Василієм III щодо скликання Вселенського Собору, і дав зрозуміти, що православ'я ніколи не погодиться на об'єднання з Католицькою Церквою до того часу, коли папа Римський не «покине своїх

*Слід зазначити, що Шептицький у 1905–1907 рр. мав листування з єпископом Антонієм (Храповицьким). У своєму листі митрополит досить позитивно відгукувався про Руську Церкву. Він писав, що «з усіх гілок Східної церкви найголовнішою йому видається Російська Православна Церква, в якій прокидаються нові духовні сили, але відчувається якась туга за втраченою вселенськістю» [5].

облуд». А. Громадський підтвердив, що услід за Вселенським патріархом не вірить, що папа зможе відмовитись від того, що він називав «облудами», оскільки вже сформувались ті фундаментальні риси, які можна назвати католицьким духовно-релігійним етосом, і які православна свідомість ніколи не зможе сприйняти як свої. Керуючись положенням православної антропологічної системи, зокрема, її амартологічного зрізу, вважає, що основною проблемою перспективи і можливості міжхристиянського поєднання є гріховне ураження людської природи* на метафізичному рівні: «То гріхи не дають можливості і релігійного поєднання...». Ієрарх ілюструє свою тезу екскурсами з історії Церкви, згадуючи, що навіть християнські святі (як приклад, наводиться конфлікт Іоанна Златоуста та Єпіфанія Кіпрського у IV ст.), які однаково шанувались на Сході і на Заході, не змогли подолати цього відчуження.. На раціональному рівні, вважав А. Громадський, «теоретично», кожна зі сторін розуміє, що розкол є порушенням слів самого засновника християнства, виголошених «на прощальній бесіді», «але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи». Коли навіть при шаленому тиску комуністичної влади з її войовничою атеїстичною ідеологією об'єднання не відбулося, «то що може змінити натуру людську?!», – риторично питає ієрарх. На думку А. Громадського, прогнози щодо єдності двох гілок християнства досить песимістичні, однак слід «шукати дороги до того поєднання», навіть, якщо воно й відбудеться лише у есхатологічній перспективі [12, с. 130].

Досить своєрідним, щодо особливостей православно-католицьких взаємовідносин, на наш погляд, є позиція православного ієрарха, де він опирається на сакральний християнський текст апостола Павла (1 Кор. 11:19)†, подаючи його перифраз: «Може і потрібна на землі ота різноголосниця і в релігійних поглядах, бо ж не дармо кажуть, що красота заключається в різноманітності» [12, с. 129–130]. Впадає у вічі специфічність екзегетичного аналізу цих павлових рядків, адже для православної традиції слова апостола про «поділи»‡ не означали догматичних розходжень§, а у випадку з Католицькою Церквою, з точки зору православ'я, догматичні розбіжності присутні. Скоріш за все, Алексій мало вірив у перспективність єкуменічного проекту А. Шептицького між українським православ'ям та католицизмом, а тому закликав, перш за все, бачити у конфесійному опоненті його естетико-релігійну самобутність та поважати його конфесійну ідентичність. Він із жалем констатував: «Вповні співчуваю Вам і боюся, що доставлю Вам цими рядками навіть біль душевну, але волю сказати Вам правду, ніж приводити глибокі думки і посилатися на авторитети».

Таким чином, слід констатувати, що міжконфесійна ситуація, яка склалася на українських землях у період німецької окупації носила гострий конфліктогенний характер. Єкуменічні ініціативи митрополита Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького, спрямовані на діалог між Православними Церквами та Католицькою Церквою, були фактором зниження градусу цієї конфронтації та можливого поєднання православ'я і католицизму у майбутньому під головуванням Вселенської Римської Церкви. Одним із тих, хто відізвався на ініціативу митрополита був екзарх Автономної Православної Церкви Алексій (Громадський). Погоджуючись з тим, що міжконфесійні конфлікти шкодять не лише релігійному, а й суспільному миру на українських землях, він скептично поставився до перспективи поєднання православ'я та католицизму, вважаючи головною перешкодою примат папи у Вселенській Церкві. Одночасно, екзарх Алексій розумів, що Православна Церква не зможе прийняти об'єднання заявності цих нововведень. Основою міжконфесійних непорозумінь на українських землях екзарх Алексій вважав особливості людської природи.

Список використаних джерел

1. Алексій (Громадський). Посещение Его Блаженством, Блаженнейшим Митрополитом Дионисием Святых Православных Автокефальных Восточных Церквей / епископ Алексій

*Як зазначає Х. Яннарас: «У християнстві уявлення про гріхопадіння є не просто одним з аспектів антропології, але її основною віссю...» (Яннарас Х. Вера Церкви. Введение в православное богословие / Х. Яннарас / Перев. с новогреч. Г. Вдовиной. – М.: Центр по изучению религий, 1992. – С. 121).

†Точний текст: «Бомусятьміж вами й поділи бути, щоб відкрилисьміж вами й досвідчені» (уперекладі І. Огієнка).

‡У грецькому тексті «αἰρέσεις ἐν ὑμῖν» (Textus Receptus), слов'янський подає кальку – «єресі», той же термін використовує П. Куліш, класичний «синодальний» російський переклад подає «разномыслия». У даному випадку зазначимо, що термін «αἰρέσεις» ще не носив тих семантичних конотацій, які мають місце на сьогодні.

§Див.: герменевтичний аналіз Свт. Іоанна Златоустого, Єрема Сиріна, Феоділакта Болгарського, дещо осторонь стоїть аналіз у багатотомнику О. Лопухіна [16, с. 82–83].

(Громадський). – Варшава: Синодальна тип-я, 1928. – 148 с. 2. Алексій (Громадський). Слова на великі свята і різні події церковного життя / митрополит Алексій (Громадський). – К.: Вид-во ім. свт. Льва, папи Римського, 2002. – 189 с. 3. Антоній (Храповицький), еп. Превосходство православия над учением папизма в его изложении Вл. Соловьевым / епископ Антоний (Храповицкий) // Полное собрание сочинений: В 3-х тт. – Казань: Тип-я Императорского университета, 1900. – Т. III. Ч. I. Статьи философские и критические. – С. 5–42; «Подделки» Вл. С. Соловьева // Полное собрание сочинений: В 3-х тт. – С. 74–82. 4. Бистрицька Е. В. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни / Е. В. Бистрицька // Українське релігієзнавство. – 2002. – № 23. – С. 45–55. 5. Голованов С. Андрей Шептицкий, митрополит Галицкий (1865–1944) [Электронный ресурс] / священник С. Голованов. – Режим доступа: <http://krotov.info/history/20/1920/199902prim.html#Храповицким>. 6. Давыденков О. Катихизис: Курс лекций / О. Давыденков. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2000. – 100 с. 7. Держрхів Рівненської обл., ф. Р-281, оп. 1, спр. 17, арк. 34. 8. Діанова Н. М. Церковно-релігійна діяльність митрополита Андрея Шептицького [Електронний ресурс] / Н. М. Діанова. – Режим доступа: <http://metropolitazsheptycki.pl/pl/artykuy/artykuy-w-iezuku-ukrainskim/a/575.html>. 9. Держрхів Рівненської обл., ф. Р-281, оп. 1, спр. 17, арк. 48–50. 10. Жуковський А. І. Митрополит Андрей Шептицкий і православ'я / А. І. Жуковський // Науковий збірник Українського Вільного Університету: ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ / [Ред. Г. Васкович]. – Т. 15. – Мюнхен: [б. в.], 1992. – С. 37–57. 11. Катехизис Католической Церкви. – М.: Духовная Библиотека, 2001. – 813 с. 12. Лист митрополита Олексія Громадського з Крем'янця на Волині до митрополита Андрея Шептицького // Баран С. І. Митрополит Андрей Шептицкий. Життя і творчість / С. І. Баран. – Мюнхен: Вид-че тов-во «Вернигора», 1947. – С. 128–130. 13. Митрополит Андрей Шептицкий: Життя і діяльність: У 2-х тт., 3-х кн. – Т. 1: Церква і церковна єдність: Документи і матеріали. 1899–1944 / [Гол. ред. А. Кравчук]. – Львів: Свічадо, 1995. – 524 с. 14. Петрушко В. И. О попытках создания Киевского патриархата украинскими униатами и раскольниками-автокефалистами в XX веке / В. И. Петрушко. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2008. – 407 с. 15. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Н. Г. Стоколос. – Рівне: Ліста М, 2003. – 480 с. 16. Толковая Библия или комментарии на все книги Св. писания Ветхого и Нового Завета: В 11-ти тт. / [Под ред. А. П. Лопухина]. – Т. 11. – СПб: Приложение к журналу «Странник», 1913. – 609 с. 17. Шабан І. Андрей Шептицкий та пошук єдності Церкви Київської традиції / І. Шабан // Митрополит Андрей Шептицкий: суспільно-громадська та церковно-релігійна діяльність / [Ред. Хмаровський В.; Бачинська О.]. – Одеса-Львів, 2007. – С. 109–120. 18. Шкаровский М. В. Русская церковь и Третий рейх / М. В. Шкаровский. – М.: Вече, 2010. – 464 с. 19. Яннарас Хр. Вера Церкви. Введение в православное богословие / Хр. Яннарас / [Перев. с новогреч. Г. Вдовиной]. – М.: Центр по изучению религий, 1992. – 231 с.

Oleksandr Itsenko

THE EXARCH ALEXIY (GROMADSKIY) AND THE ECUMENICAL INITIATIVES OF THE METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTS'KYJ

In the article the position of the Orthodox exarch Alexyj (Hromadskyy) concerning the initiatives of the Greek-Catholic metropolitan Andrej (Sheptyts'kyj) in reference to the interconfessional dialogue during the period of German occupation of Ukraine is considered.

Keys words: exarch Alexyj (Hromadskyy), metropolitan Andrej (Sheptyts'kyj), Orthodoxy, Greek-Catholic Church, ecumenism